

Mátéffy Attila

A tenger fenekéről felhozott sár.¹ A szerző válasza

“the emperor [...] has no clothes”
and is completely embarrassed.²

Az Erdélyi Múzeum tavalyi, LXXXIV. kötetének 2. füzetében megjelent tanulmányommal kapcsolatos vitához egyedül Magyar Zoltán hozzájárulása járult hozzá szakmailag. Bár a másik három szerző heterogén műfajú, spontán módon megfogalmazott hozzászólása kiugróan nagy mennyiségben tartalmaz valótlan állításokat, a szakmainak szánt vita érthetően szűkös terjedelmi korlátai miatt helyüttl nincs arra mód, hogy ezeket részletesen tárgyaljam. Válaszomban mindazonáltal igyekszem legalább a leglényegesebb vitapontokat érinteni. Sajnálatos körülmény, hogy Nagy Ilona, Vargyas Gábor és Pócs Éva írásműve leginkább nem a szóban forgó tanulmányomban foglaltakkal foglalkoznak, vagy ahol mégis, ott többnyire hiányoznak az állításaik alátámasztására szolgáló hiteles adatok és nyomós érvek. Láthatólag olykor nem is olvasták végig azokat a szövegrészeket, amelyekről itt téves állításokat fogalmaznak meg.

Válasz Nagy Ilonának

A Kovács Ágnes által MNK 770. II. 4. katalógusszám alá besorolt eredetmagyarázó monda Nagy Ilona állításával szemben nem a páva rút lábáról szól, hanem annak *eredetéről* – ezért nevezzük azt eredetmondának. Hozzászólásának következő mondatában már azt állítja, hogy egy másik publikációban – amelynek tárgyalása normális esetben nem tartozna az *Erdélyi Múzeumban* megjelent tanulmányom vitájához – „a hegyek keletkezésének szlovák mondáját” Nagy Ilona *szerintem* társítja a Föld teremtéséről szóló mondához. A szlovák monda egyfelől nem csupán a hegyek, hanem a „*síkságok, hegyek és termékeny völgyek*” Isten általi teremtéséről, valamint arról szól, hogy miért „*kopárak és terméketlenek a Tatra csúcsai*”³; másfelől *nem sze-*

Mátéffy Attila (1972) – néprajzkutató, turkológus, mongolista nyelvész, a Bonni Egyetem BIGS-OAS doktori iskolájának a hallgatója, attila.mateffy@gmail.com

¹ “The ideal ethnographer must not be afraid of diving deep and coming up with a little dirt; [...]” (Az ideális néprajzosnak nem szabad elriadnia attól, hogy mélyre merüljön, és egy kis piszokkal jöjjön fel; [...]. – M. A. fordítása). Alan Dundes: *Earth-Diver: Creation of the Mythopoeic Male*. 1048. *American Anthropologist*, New Series 64(5). 1962. 1032–1051.

² Vyvyan Evans: *Are There Language Universals?* 78. = *The Language Myth: Why Language Is Not an Instinct*. Cambridge. 2014. Oldalszám megadása nélkül a következő tanulmányra utal: Nicholas Evans–Stephen C. Levinson: *The Myth of Language Universals: Language Diversity and Its Importance for Cognitive Science*. 438. *Behavioral and Brain Sciences* 32. 429–492. Magyar fordításban: „A király [...] meztelen és teljesen megszégyenült.” (angolból fordította: Mátéffy Attila; a továbbiakban: M. A.)

³ Mátéffy Attila: *A magyar és a közép-eurázsiai duális teremtésmondák (A810, A812, K483) összefüggéseiről: A hegyek keletkezése*. 56. *Acta Ethnologica Danubiana* 23. 2021. 53–70.

rintem társítja a Föld teremtéséről szóló mondáéhoz. Nagy Ilona az általam bírált tanulmányában egész pontosan így fogalmazott:

„[...] A szlovák monda, amely ezt a gondolatot fogalmazza meg, a földbúvár-típustól már eléggé eltávolodott, [...]”⁴

Vagyis Nagy Ilona véleménye az volt, hogy a Pavol Dobšínský által közölt szlovák eredetmonda, amelyet Nagy Ilona sajnálatos módon Oskar Dähnhardt hibás és hiányos⁵ német fordításából fordított le mind magyarra,⁶ mind angolra,⁷ a *földbúvármonda egy változatából fejlődött ki*. Ezzel összhangban a következőket írja még:

„[...] Peuckert [...] úgy vélte, hogy az őstengerbe merülés olyan motívum, amely [-nek – M.A.] legnyugatibb előfordulását a Baltikumban és a kelet-poroszoknál, valamint Szlovéniában és a szlovákoknál regisztrálták”⁸.

Peuckert anyag állítását Nagy Ilona nem kommentálta – vagyis az olvasók számára úgy tűnhet, egyetért vele –, csak Lixfeldtől vett másodhivatkozásként újraközölte saját tanulmányában. Ha az állítással nem értett egyet, s azt nem is kommentálta, mégis mi okból fordította azt le, s közölte saját tanulmányában? Azzal az újabb valótlan állítással folytatja mondatát, hogy a pávamondát én vélem „ide tartozónak”, és ezt a véleményt kérem rajta számon. Én azonban a legkevésbé sem azt kértem rajta számon, hogy nincs egy véleményem velem (valamint Oskar Dähnhardt),⁹ hanem azt, hogy hosszú pályafutása során következetesen elmulasztotta a szóban forgó magyar eredetmondának, valamint Oskar Dähnhardt arra vonatkozó kutatói véleményének a pusztá említését is. Ráadásul, ahogy az a szóban forgó tanulmányomból, úgy gondolom, világosan kiderül,¹⁰ az én kutatói véleményem nem az, hogy az MNK 770. II. 3. és az MNK 770. II. 4. eredetmondák egy egykori földbúvármondából fejlődtek ki, hanem hogy a tanulmányomban ismertetett összehasonlító anyag alapján *jó eséllyel abból fejlődhetnek ki* – s ebben megegyezik a véleményem Oskar Dähnhardtéval:

„Számos monda tudósít az ördög teremtéséről kimondottan dualisztikus tendencia (*irányultság* – M.A.) nélkül. Az, hogy ezek mégis ahhoz a nagy mondakörhöz tartoznak,

⁴ Nagy Ilona: *A föld teremtésének mondája és a Tiberiás-tengerről szóló apokrif*. 211. = *Az idő rostájában II. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. Szerk. Andrásfalvy Bertalan–Domokos Mária–Nagy Ilona. Bp. 2004. 181–227.

⁵ Ld. Mátéffy Attila: *i. m.* 2021. 55–56.

⁶ Uo.

⁷ Nagy Ilona: *The Earth-Diver Myth (mot. 812) and the Apocryphal Legend of the Tiberian Sea*. Acta Ethnographica Hungarica 51 (3–4). 2006. 281–326. Nagy Ilona már a címben rosszul írja a motívum nevét. Angol nyelvű közleményben sem szakmai, sem nyelvi oka nincs az eredeti, egyedül helyes A812-típusjelölés megváltoztatásának.

⁸ Nagy Ilona *i. m.* 203.

⁹ Oskar Dähnhardt: *1. Der Pfau* (1. A páva), I. 196; *8. Ausläufer der dualistischen Schöpfungssagen* (8. A dualisztikus teremtésmondák folyományai), I. 196–200; *4. Kapitel: Dualistische Teufelssagen und ihre Ausläufer* (4. fejezet. Dualisztikus ördögmondák és folyományaik), I. 127–205. = Oskar Dähnhardt: *Natursagen. Eine Sammlung naturdeutender Sagen, Märchen, Fabeln und Legenden*. Band I. *Sagen zum Alten Testament*. Leipzig und Berlin, 1907.

¹⁰ Mátéffy Attila: „Az ördögnek ögyéb madara nincs, mind a páva.” *A magyar és a közép-eurázsiai duális teremtésmondák (A810, A812, K483) összefüggéseiről*. 18–19, 23. Erdélyi Múzeum Egyesület Füzetek 84 (2). 2021. 1–25.

amelynek a fő vonásait itt bemutattuk, a páváról szóló mondák jelezhetik. Tudjuk, hogy Elisaeus Vartabed¹¹ Ormuzd és Ahriman vonatkozásában sok mindenről beszámolt (fentebb, 10ff). A következőt is közli: »Ahrimanról beszélük, hogy egyszer így szól: 'Nem azért nem teremtek semmi jót, mert nem vagyok rá képes, hanem mert nem akarok.' És hogy bizonyítsa a kijelentése igazát, megteremtette a madarak legszebbikét, a pávát.«

Ahogy látható, ezt a teremtést tisztán dualisztikusan képzeltek el. Eközben a népmondákban, amelyeket a következőkben felsorolok, az ősi összefüggés elfelejtődött. És ez így van a fennmaradó mondákban is, amelyek az ördög teremtéséről dualisztikus utalás nélkül tudósítanak, s amelyeket végső soron az iráni mondakör folyományának tekinthetünk.¹²

Nagy Ilona következő állításával szemben a 2021-ben megjelent tanulmányomban nem foglalkoztam az ő esetleges preconcepcióival. Egyetlen lábjegyzetben¹³ nehezményeztem csupán, hogy a *Magyar néprajzi lexikon* I. kötetébe írt 1977-es „ember teremtése” és „asszony teremtése” szócikkei írásakor nem ismerte Radloff tárgyra vonatkozó, 19. századi altaji szövegközléseit.

Nagy Ilona azt is valótlanul állítja, hogy én az általa tárgyalt angol nyelvű vagy bármely más tanulmányomban kifejtettem volna, hogy „minden magyar kutató” „a finnugor eredet preconcepciójával kezeli” „a föld-búvár mondát”. Angol nyelvű tanulmányom 430. oldalán a konkrét oldalszámok megjelölésével három magyar szerzőt hivatkoztam, akik közül az első Nagy Ilona.¹⁴ Ezt követően tovább folytatja állításaim szándékos elferdítését:

„Továbbá, hogy a téma jelentőségét felnagyítsa, a mondatípus ismert változatainak számát ugyanebben a tanulmányban indokolatlanul megnövelte.”

Nagy Ilona kijelentő módban olyat állít, amely információ nem szerepel a tanulmányomban: azt, hogy a kérdéses statisztikai adatok közlésének a téma jelentőségének felnagyítása lenne az oka. Bár Nagy Ilona figyelmét elkerülte, a tanulmány összegzése még négy további mondattal folytatódik. Ezekben leírom, hogy a közép-eurázsiai, óceániai és észak-amerikai mondaváltozatok szövegeiben több mint száz további mondamotívumot számoltam össze.¹⁵ Ez az adat egy olyan strukturális összehasonlító kutatáson alapul, amely munkát Nagy Ilona soha nem végzett el. Azok a további mondaszövegek és mondamotívumok, amelyeket tanulmányom 426. oldalán megemlítettem, azokkal a mondaszövegekkel és motívumokkal mutattak bizonyos párhuzamokat, amelyeket a tanulmányom végén megemlítettem.

Arra a kérdésre, hogy „Hol van a negyvennél több változat?”, a válaszom a következő: a tárgy magyar és nemzetközi szakirodalmában található adatokra épülő jegyzeteimben. Ahogy az *Erdélyi Múzeumban* megjelent tanulmányomban Uno Holmberget idéztem, „ez a mondakör

¹¹ 5. sz.-i örmény történetíró, neve angolul *Elisē/Elīshē, Yegishe* vagy *Saint Eliseus Vardapet*, németül *Yegishe Vardapet*; ld. Dähnhardt 1907, I. 11 – M. A.

¹² Oskar Dähnhardt: i. m. 1907. 196. Németből fordította: M. A.

¹³ Mátéffy Attila: i. m. 2021. 63. 32-es lábjegyzet.

¹⁴ Nagy Ilona értetlenkedésére adott válaszként elmondhatom, hogy azért ajánlottam az Erdélyi Múzeumban közzétett tanulmányomat Kálmány Lajos mellett még Bosnyák Sándornak is, mert annak ellenére, hogy egy általam alapvetően elhibázottnak tartott paradigmához igyekeztek igazítani az igen értékes néprajzi gyűjtőmunkájukból származó adatokat, mindkettejüket nagyszerű, példamutató kutatónak tartom.

¹⁵ Mátéffy Attila: i. m. 2014. 430.

nem egyetlen teremtésmonda, hanem eltérő tartalmú elképzelések és történetek gyűjteménye, amely különböző helyekről lett összegyűjtve”.¹⁶ Itt emlékeztetem Nagy Ilonát saját korábbi megállapítására: „a föld teremtésének mondáját nem lehet tipológiai egységként önmagában vizsgálni”.¹⁷ Az általam közölt statisztikai adatok hitelességét csak azok tudják megállapítani, akik a magyar adatokat egyenként egybevetették a közép-eurázsiai, óceániai és észak-amerikai mondaváltozatok adataival; Nagy Ilona nem tartozik ezen kutatók közé, minthogy a tárgyra vonatkozó szövegeiben nincsen semmilyen erre utaló jel. Ha elkészültem az összehasonlító motívumtáblázatokkal, közzé fogom tenni azokat. Ezeknél, ahogy már eddig is tettem, pontosan meg fogom jelölni az adatok forráshelyeit. Előzetesen annyit mondhatok Nagy Ilonának, hogy főleg az általa is említett¹⁸ „cethal-motívum”, vagyis, hogy „a világot kettő/három/négy hal/cet/teknős¹⁹ tartja”, valamint az ember teremtésének a motívumai alkotják azokat a további mondaváltozatokat és (gyakran egymotívumos) töredékeket, amelyeknek a száma meghaladja a negyvenet. Annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy ezek egykor részei lehettek-e egyes hosszabb, motívumgazdagabb magyar duális világteremtési mondaváltozatoknak, éppen az ilyen strukturális és történeti-összehasonlító vizsgálatok tudnak támpontot nyújtani – már, ha valaki végre hajlandó azokat elvégezni. „A világot kettő/három hal/cet/teknős tartja”-motívum²⁰ megtalálható a duális teremtésmondák kozmogóniájának körében, s Indiától a főként Japán Hokkaidó szigetén, valamint az attól északra és északkeletre fekvő szigeteken élő ainukon keresztül a burjátokig igen elterjedt képzet.²¹ A nemzetközi összehasonlító adatok alapján előfordulhat, hogy a ma ismert 14/19/24 magyar földbúvármonda²² némelyikének előzményeiből kopott ki valaha, s maradt fenn külön mondatöredékeként. Mindenekelőtt Kálmány Lajos és Bosnyák Sándor gyűjtéseiből ismerünk ilyen mondatöredékeket. A Nagy Ilona által fél évszázad alatt *soha nem hivatkozott Vaszilij I. Verbickij* közölte altaji világteremtési monda ebben a formában őrizte meg az ősi képzetet:

¹⁶ Uno Holmberg: *Finno-Ugric, Siberian. The Mythology of all Races*, IV. Boston. Reprint: 1964. New York 1927. 320–322. (ford. M. A.)

¹⁷ Nagy Ilona: *i. m.* 2004. 222.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Ugyanebben a mondai funkcióban a Verbickij közölte altaji monda szövegével számos szoros párhuzamot mutató két mongol mondában teknős szerepel. B. Ögel szerint a mongol mondákban a teknős a kínai műveltség és buddhizmus hatására váltotta fel a korábbi három hatalmas halat. Egy irokéz (huron; Észak-Amerika) mondában is egy teknős szerepel; e mondat Dragomanov is közölte (1961. 19). M. P. Dragomanov: *Notes on the Slavic Religio-Ethical Legends: The Dualistic Creation of the World*. 19. Bloomington, IN; The Hague, The Netherlands.

²⁰ A teljesség igénye nélkül: Bosnyák Sándor tizenhárom ilyen mondatöredéket gyűjtött fel a moldvai Klézsén, Lészpeden, Magyarfalun, Lábnikban és Pokolpatakon. Ezek a mondatöredékeken kívül még Kálmány Lajosnak köszönhetünk néhányat.

²¹ Bahaeddin Ögel: *Türk Mitolojisi*, I. 439, 442–444. Ankara, 1971 (1989; 2010).

²² Ld. Magyar Zoltán szakavatott és igen adatgazdag hozzászólását jelen vitához (2023). Örömteli, hogy a földbúvármonda és az annak alapjául szolgáló teremtésképzet eredetére vonatkozó korábbi megállapítását (vö.: Magyar Zoltán: 2003. 52. *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák*. Budapest.) a tárgyra vonatkozó nemzetközi szakirodalom alapján revidéálta, s e nézeteket szakmailag kifogástalanul összegezte. Vö. pl.: M. P. Dragomanov: *i. m.* 23–39, 40, 65, 67; Oskar Dähnhardt: *i. m.* 6–38, különösen 6–7, 36–37; Uno Harva: *Finno-Ugric, Siberian. The Mythology of all Races*, IV. Boston. Reprint: 1964. New York 1927. 315–316, 321–322; Alfred Kühn: *Berichte über den Weltanfang bei den Indochinesen und ihren Nachbarvölkern. Ein Beitrag zur Mythologie des fernen Ostens. Inaugural-Dissertation*. Leipzig: Albert Richter. 1935. 122; stb. (ld még. Mátéffy Attila: *i. m.* 2021. 59–61, *i. m.* 2022. 4).

„A világ egy tenger volt, sem ég nem volt, sem föld, [...] || A tengerbe elmerült és nyoma veszett. [...] || E parancsra a tengerből föld keletkezett. [...] || E világ mellé teremtődött három hal. || E nagy halak tetejébe világ telepedett, || A halak igen nagyok voltak, a világnak támaszt nyújtottak. || A világ széleire pedig két hal telepedett”.²³

Nagy Ilona jelentősen túlértékeli a saját szerepét, amikor előírja, milyen alapokon kell a kutatóknak a duális világteremtési mondákat kutatniuk:

„Továbbra is a szláv apokrifek szolgáltatják az alapot a kutatásokhoz, ahol a szövegek két fontos elemmel egészülnek ki. Mindenekelőtt a cethal-motívumot, majd az ember teremtésének történetét [...] kell [...] megvizsgálni”.²⁴

A fenti állítással szemben magam úgy vélem, hogy a kutatásokhoz továbbra sincs szükség a szláv apokrifek preconcepciójára, hanem előzetes szelektálás nélkül minden adatot meg kell vizsgálni.

Nagy Ilona Bosnyák Sándor 1969-es mondatait is rosszul érti. Bosnyák Sándor azt írja, hogy *a legteljesebb, csángó változat* áll „az ázsiai változatokhoz legközelebb”, amelynek narratív motívumai „a vogul regékben is” előfordulnak, „így [...] a csángó változat a honfoglalás előtti idők regevilágát őrzi”. Nagy Ilona egyetlen rövid mondatában két komoly szövegértési hibát is elrejtett: 1. Nem „[e]zeket”, hanem az egyetlen csángó változatot; 2. nem „egyértelműen a finn-ugor örökség”, hanem „a honfoglalás előtti idők” regevilága fennmaradt darabjának (egyreszám) tartotta még 1969-ben. Bosnyák később módosította álláspontját, de ezt Nagy Ilona elhallgatta.

„A moldvai magyarok eredetmagyarázó mondái kétségtől ugyanabból a közös forrásból erednek mint a távoli népekéi. Vargyas Lajos összehasonlító elemzéséből²⁵ tudjuk, hogy a monda a török népektől került az ugor népek közé is. A világ teremtésének képzete – ugyanúgy, mint táltoshitünk alapelemei – a török népek tradicionális műveltségéig vezet, s azt a dualisztikus világképet mutatja, amely a honfoglalás idején népünk közt élt, s amely a moldvai magyarok hitvilágának ma is alapvető jellemzője.”²⁶

²³ V. I. Verbickij: *Altajskie inorodcy. Sbornik "etnografičeskij" altajskago missionera, protoiereja V. I. Verbickago*. 1893. Moszkva (reprint: 2014.) 89–90; Bahaeddin Ögel: *i. m.* 433–434; a teljes mondaszöveg: 432–436 (törökből fordította M. A.). Vö.: Wilhelm Radloff: *Aus Sibirien. Lose Blätter aus meinem Tagebuche*. Zweiter Band. Leipzig. 1893, 3-6. Nagy Ilona soha nem dolgozta fel a Radloff közölte altaji mondaszöveget, így arról sincs tudomása, hogy a 6. oldalon szerepel a világteremtéssel kapcsolatos, de a bogumilizmustól független mondamotívuma, a három hatalmas hal, amelyeknek a hátán a Föld nyugszik. A világot tartó két hal pl. a „János Könyve” apokrifban szerepel (Dragomanov: *i. m.* 76). Vö. még: „[...] *A többi anyag, ami Erlik testének alkotásakor megmaradt, hatalmas hallá vált.* [...]” (V. I. Verbickij: *Az altaji török sámánkertartás. Erlik és a többi értelmes lény eredetéről*. 189. = *A sámánhit emlékei. Török népek*. Magyar Östörténeti Könyvtár 17. Szerk. Molnár Ádám. Bp. 2003, 189–192.)

²⁴ Nagy Ilona: *i. m.* 2004. 222. Ugyanebben a munkájában korábban még Vargyas Lajost idézte: „a volgai törököktől származik a tenger fenekéről homok felhozatal motívuma és *a világ elképzelése cethallal* vagy bivallyal, ökörrel (Vargyas 1977: 120.)”. Nagy Ilona: *i. m.* 2004. 185. A kérdés eldöntése ugyanakkor Vargyas Lajos, de különösen Nagy Ilona kutatásainál lényegesen szisztematikusabb és kiegyensúlyozottabb adatgyűjtést, kifinomultabb és összetettebb kutatásmódszertant igényel.

²⁵ Vargyas Lajos: 1977 (1984.) *Honfoglalás előtti, keleti elemek a magyar folklórban*. 102–103. = Vargyas Lajos: *Keleti hagyomány-nyugati kultúra*. Tanulmányok. Budapest. 1984. 96–119.

²⁶ Bosnyák Sándor: *A világ teremtése a moldvai magyarok mondáiban*. 349. = *Vallási néprajz* III. Budapest. 1987, 348–354.

Sajátos retorikai fogásként Nagy Ilona aztán az önmaga 1979-es tanulmányából származó irreleváns idézetekkel igyekszik alátámasztani azon állítását, miszerint az én állításaim „az állítólagos” prekonceptiójáról is „teljesen alaptalanok” lennének. Helyszúke miatt csak utalok a saját következtetésemre,²⁷ amelyeket Nagy Ilona pályafutásának különböző szakaszaiból származó állításaira alapoztam. Egy kis ízelítő ezen állításokból:

„Mindmáig él a jogos kíváncsiság finnugor hagyományaink iránt”.²⁸

Nagy Ilona hosszú pályafutása során soha nem szentelt egyetlen mondatot sem annak tudományos igényű kifejtésére, hogy mit ért pontosan „finnugor hagyományaink” alatt. Ugyanabban a tanulmányában egy másik szövegrészlet még pontosabban fejezi ki személyes kutatói véleményét a kérdéses probléma tekintetében:

„Diószegi Vilmos kutatási módszerét is alapul vehetjük. Ennek lényege, hogy a magyar adatokat előbb a környező népek adataival kell egybevetni, s csak ha ott ismeretlen a jelenség, akkor lehet nyelvokon népeknél párhuzamot keresni. Ha ott ilyen van, ezeket genetikusan összetartozó elemeknek, honfoglalás előtti jelenségnek, következésképpen az ősvallás keretébe tartozónak tarthatjuk”.²⁹

A Nagy Ilona által alapul vett módszertani elvvel olyan sok baj van, hogy e helyütt nincs mód annak behatóbb elemzésére. Egyet emelek ki: nem az ún. „nyelvokon népeknél” kell „párhuzamot keresni”, hanem előítélet nélkül kell minden rendelkezésre álló adatot egybevetni.

„A magyar dualisztikus eredetmagyarázó mondák rokonsága szembeszökő egyfelől a balkáni népek hasonló hagyományaival, másfelől a balti népek, valamint a vogulok, osztjákok és zürjének teremtésre vonatkozó hagyományaival.”³⁰

Nagy Ilonának közel fél évszázad elteltével végre definiálnia kellene, mit kell értenünk „szembeszökő rokonság”, vagy másutt „szembetűnő rokonság” alatt.

„Szembetűnő a rokonság a finnugor népek, különösen a vogulok mitológiájából ismert teremtésmítosszal.”³¹

Míthogy az egyező narratív motívumok alapján lettek a Közép-Eurázsia és Szibéria kérdéses történetei '(Mot.) A812'-típusúnak besorolva, a fenti állítás már fél évszázada indoklásra

²⁷ Mátéffy Attila: *i. m.* 2022. 22.

²⁸ Nagy Ilona: 1979. 323; idézi: Mátéffy Attila *i. m.* 2022. 11; 67-es sz. lábjegyzet.

²⁹ Nagy Ilona: *i. m.* 1979: 324–325. Vö.: Nagy Ilona: *The Hungarian Earth-Diver Myth*. 116–117. = *Uralic Mythology and Folklore*. Szerk. Mihály Hoppál–Juha Pentikäinen. Budapest, 1989. 115–121.

³⁰ Nagy Ilona: *dualisztikus eredetmagyarázó monda*. 614. = *Magyar néprajzi lexikon*, I (A–E). Szerk. Ortutay Gyula. Bp. 1977.

³¹ Nagy Ilona: *A világ teremtéséről szóló monda és a dualisztikus eredetmagyarázó mondák*. 117. *Eredetmagyarázó monda*. 102–132. = *Magyar néprajz nyolc kötetben*, V. *Folklór I. Magyar népköltészet*. Szerk. Paládi-Kovács Attila. Bp. 1988.)

szorul. S a közép-ázsiai és szibériai adatok (pl. Middendorf, Ögel, Potanyin, Radloff, Verbickij stb. közlései) elemzése nélkül hogyan sikerült ezt a „szembetűnő rokonságot” 1977-ben ilyen határozottan megállapítani? S hogyan kell elképzelni egy „szembetűnő rokonságot” két folklór-adat között? Hol olvashatjuk az ennek alapjául szolgáló strukturális és történeti-összehasonlító szövegfolklorisztikai elemzést?

Már az eddigiek alapján is az a határozott vélemény alakult ki bennem, hogy Nagy Ilona elhallgatott bizonyos adatokat, más adatokat viszont jelentősebbnek állított be annál, mint amire a rendelkezésre álló ismeretek feljogosítanak a tárggyal foglalkozó kutatókat. Mintegy negyed évszázaddal később így írt:

„Már Kálmány Lajos is a finnugor rokonság bizonyosságát kereste ebben a mondában is, és ez a törekvés máig megmaradt: a magyar és a vogul stb. szövegek hasonlóságának megállapítása megtörtént, ebben újat mondanunk azóta sem lehet, [...]”³²

Ha „ez a törekvés máig megmaradt”, az mégis kire vonatkozik, ha nem magára Nagy Ilonára, aki szerint „a magyar és a vogul stb. szövegek hasonlóságának megállapítása megtörtént”³³ Mármost Nagy Ilona megállapította, hogy ezek és csak ezek a szövegek „hasonlóak”.

Nagy Ilona szerint tehát a magyar és a vogul dualisztikus eredetmagyarázó mondák rokonsága szembeszökő, s ő máig a finnugor rokonság bizonyossága keresésére törekszik. Én így értelmezem Nagy Ilona kutatói pályafutásának különböző szakaszaiból (1977, 1979, 1989, 2004, 2006) származó konzekvens állításait, s kutatóként ehhez jogom van: ez a kutatás és a szakmai véleménynyilvánítás szabadsága.

Nagy Ilona hozzászólásában végül megosztja a közvéleménnyel, hogy se koncepciója, se preconcepciója nem volt soha, és különösen irtózik „a ködös múltba vesző, íróasztal mellől kitalált elméletektől”. Óvatosan megkérdem, hogy akkor a finnugor elméletre, amely ilyen tartósan határozza meg pályafutását, hogyan sikerült rátalálnia? Az nem a ködös múltba vesző, íróasztal mellől kitalált elmélet? S koncepció nélkül hogyan sikerült mostanáig kutatnia? Ha nem volt soha koncepciója, akkor a szláv apokrifek cethalmotívuma és az ember teremtesének története miért *jó alap a kutatásokhoz*, de e narratív motívumoknak a szláv apokrifek elterjedési területén kívül eső altjai párhuzamait miért kell évtizedeken keresztül elhallgatni?

Nagy Ilona egyik legzavarosabb szövegrésze a következő:

„Hol van itt a páva? Mellőztem, elhallgattam? Megismétlem: sem a pávamondával, sem a 2021-es Mátéffy-tanulmányban tárgyalt „hegyek keletkezése”-mondával (amelynek nincs magyar párhuzama), soha nem foglalkoztam, tehát semmiképpen nem kapcsoltam össze a tenger fenekéről felhozott földből teremtett Föld mondájával.”

Nagy Ilona láthatólag mindent mindennel összekever. Nem a páva hiányzik, hanem az ’ördög-páva’ magyar eredetmondája, s nem itt, hanem – ahogyan meg is állapítja – Nagy Ilona teljes

³² Nagy Ilona: *i. m.* 2004: 186. Vö.: Nagy Ilona: *i. m.* 2006. 287.

³³ A „hasonló” és a „hasonlóság” nem tudományos kategóriák – ez egy laikus gondolkodáson alapuló, tudománytalan szóhasználat, különösen az azonos mondatípusba (Mot. A812) tartozó mondaváltozatok esetében. Használata jelen esetben ráadásul ideológiai preconcepción és önkényes kiválasztáson alapul.

életművéből. S igen, jól érti Nagy Ilona: az MNK 770. II. 3. és az MNK 770. II. 4. eredetmondák konzekvens negligálását bíraltam tanulmányomban. A „hegyek keletkezése”-mondáról ismételtén rosszul tudja, hogy nincs magyar párhuzama.³⁴ Bár a 2021-es tanulmányom Bevezetőjében még azt írtam, hogy „A hegyek keletkezése”-motívumnak nincs magyar változata,³⁵ ezt egy megjelenés alatt álló angol nyelvű tanulmányomban már helyesbítettem, s jelen válaszomban megismétlem ezt az önkorrekcíót.³⁶

Nagy Ilona még azt is állítja, hogy én a témájától teljesen idegen, független hivatkozásokat kérek számon rajta. Ha viszont Oskar Dähnhardt nem tartotta a témájától teljesen idegennek, függetlennek Kálmány Lajos 1892-es³⁷ és Heinrich von Wlislöcki 1893-as művét,³⁸ akkor fel kell tennem Nagy Ilonának a kérdést, hogy ő ezeket a műveket, valamint a *Magyar Népköltészet Tára* sorozat keretében megjelent, Kálmány Lajos kiadatlan szöveggyűjtéseit tartalmazó *Alföldi gyűjtés* című kötetet³⁹ vajon mi okból tekinti annak?

Válasz Vargyas Gábor hozzászólására

„Miért és hogyan kerül”⁴⁰ Vargyas Gábor egy történeti-összehasonlító folklorisztikai tárgyú tanulmányról folyó vita résztvevői közé? A vietnámi brúk jeles kutatója nem számít szakembernek a fenti diszciplína területén. Ezt az eredetileg anonim, Nagy Ilona stílusában megírt írásművet az abban szereplő 2021. 09. 03-i dátumtól számítva bő 15 hónap (!) késéssel, 2022. 12. 12-én kaptam meg, de akkor sem az *Ethnographia* folyóirat illetékeseitől. Mivel ebben a nem szakmai nyelvezettel megírt lektori véleményben annyi valótlan állítás szerepel, hogy azok egyenkénti cáfolata jelentősen meghaladná a számomra biztosított terjedelmi lehetőségeket, így azt másutt fogom közzétenni. E helyütt csupán egy-egy abban foglalt állításra tudok röviden reagálni.

A lektori vélemény szerzője főleg a tanulmányom stílusát nem tudja elfogadni, de nem jelöli meg pontosan, hogy mely stilisztikai kifogás merült fel benne. Nagy Ilona életművét nem próbáltam pellengérré állítani, hanem Nagy Ilona életművének a tárgyra vonatkozó hiányosságait bíraltam. A szerző az egy oldalt alig meghaladó szövegében tizenkét olyan idézőjeles kifejezést használ, amely nem tőlem származik. A szerző Nagy Ilonáé mellett három kutató nevét sorolja fel, akiket szerinte idéznem kellett volna. Mindhárom nevet egy 2011-ben megjelent

³⁴ Magyar Zoltán: MZ IX. A 35. *A kötényből kiszórt hegy*; MZH D695.2. *A kötényből kiszórt hegy*. = Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex IX. Egyéb földrajzi és történeti jellegű mondák*. 2018, Bp.; uő: *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus. Típus- és motívumindex, I. A természetfeletti világ*. 2021, 503, Bp. Ld. még: Szendrey Zsigmond: 56. *Az óriáslány kötény-hegye*. 55. = Uő: *Magyar népmonda-típusok és tipikus motívumok*. Ethnographia XXXIII., 1922. 45–64.

³⁵ Mátéffy Attila: *i. m.* 2021. 53.

³⁶ Az okozta a tévedésem, hogy már tördelték a szóban forgó évkönyvet (*Acta Ethnologica Danubiana* 23), amikor a magyar eredetmonda-párhuzamokra lettem (ld. még pl. „A lábbeliből kirázott hegy”. Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex IX*. Budapest, 2018. 26–27), s már nem volt lehetőség a javítás eszközölésére.

³⁷ Kálmány Lajos: *Kosmogonische Spuren in der magyarischen Volksüberlieferung I. Die Schöpfung II. Der Sündenfall*. Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn. II. 1–5. 139–148.

³⁸ Heinrich Wlislöcki: *Volksglaube und religiöser Brauch der Magyaren*. Darstellungen aus dem Gebiete der nichtchristlichen Religionsgeschichte, VIII. Münster i. W. 1893. 111.

³⁹ Kálmány Lajos: *Alföldi gyűjtés*. Magyar Népköltészet Tára XVI. Szerk. Forrai Ibolya–Raffai Judit. Bp. 2015.

⁴⁰ Vargyas Gábor: *Bevezető egy lektori vélemény elé*. Erdélyi Múzeum LXXXV.

tanulmánykötetből vette,⁴¹ amelynek tematikája (Az ószövetségi apokrif a szláv hagyományban) jelentősen eltér a szóban forgó tanulmányométól – utóbbiban ugyanis érthetően leírtam, hogy az általam tárgyalt két eredetmondának nincs párhuzama a szláv apokrifekben.⁴² Általánosságban is megjegyzendő, hogy egy lektori vélemény szerzője csak abban az esetben kifogásolhatja, ha az általa bírált kézirat szerzője elmulasztotta egyes bibliográfiai adatok felhasználását, amennyiben azok érdemben befolyásolták volna a mű végkövetkeztetéseit – jelen esetben ez nem áll fenn.

Válasz Pócs Évának

Nagy Ilonának, Pócs Évának és Vargyas Gábornak sajnos nem sikerült szakmai érveket felsorakoztatnia, ezért aztán Pócs Éva hozzászólásának címében minden bizonnyal az ő hármuk „szakmaisága” miatt áll idézőjelben a „szakmai vita” kifejezés. Pócs Éva hozzászólása annyiban hasonlít Vargyas Gáboréhoz, hogy olyan szakmai kérdéshez szól hozzá, amellyel sohasem foglalkozott. Szakmai érvek hiányában nem lehetséges vitát folytatni, így csupán az állításait cáfolom meg, illetve helyesbítem röviden.

Amit Pócs Éva megengedhetetlen hangú minősítésnek és szándékos lejáratásnak hisz, azt a demokratikusan működő (nyugat-)európai és észak-amerikai tudományos diskurzusban szakmai kritikának nevezik. E szakmai kritika indokolt esetben igen kemény hangú.⁴³ Én egyik említett tanulmányomban sem léptem túl a szakszerű kritika határain. Pócs Éva egy zárójelbe tett mondatban azt is helytelenül írja, hogy „négy folyóirat közül egy visszautasította az egyik cikk közlését” – természetesen két folyóirat közül utasította vissza egy (*Ethnographia*). Másfelől a szakmai érvekkel alátámasztott kritika (ld. a szóban forgó tanulmányt) nem egyenlő a lejáratással. Pócs Éva második zárójeles mondata azonban igen fontos kordokumentum, amelyben nyilvánosan beismeri, hogy egyetért a cenzúra intézményével. Mindazonáltal, „a tudományos etika iratlan szabályai” a cenzúra melegágya – a demokratikusan működő tudományos diskurzusban mindenkire egyenlő mértékben érvényes, írásban rögzített és nyilvánosan hozzáférhető szabályokra van szükség. Pócs Éva hibásan állítja azt is, hogy a *Sociology Study* internetes folyóirat

⁴¹ *The Old Testament Apocrypha in the Slavonic Tradition: Continuity and Diversity*. Szerk. Lorenzo DiTommaso–Christfried Böttrich, Marina Swoboda közreműködésével. Tübingen (Badalanova Geller, 13–157; Andrei Orlov, 337–351 – ez az adott szerző egy 2007-es tanulmányának az újraközlése: Orlov 2007. 451–463; Nicolae Roddy, 373–388).

⁴² Mátéffy Attila: *i. m.* 2022. 22. Nagy Ilona, az apokrif irodalom kutatója, mindösszesen kettő írásában (2017, 2019) hivatkozta Badalanova Gellert, de csak a 2019-es szövegében idézi egy mondatát – rosszul. Az eredeti szöveg: „The indigenous storytellers further elaborated and developed this tale, making it part of their native ethnophilosophy, which provided the conceptual framework for ethnomedicine and ethnopharmacology Popular belief held that, despite being covered by God with flesh and skillfully concealed under man’s skin, the sores inflicted by Satan are to remain hidden within man’s body forever”. (Badalanova Geller: *i. m.* 2011. 79; vö.: Nagy Ilona: *The Creation of Man. Antique Literacy – Modern Folklore*. 67. = *Present and Past: Contemporary and Historical Perspectives in the Anthropological Study of Religious Life*. Szerk. Éva Pócs–Ágnes Hesz. Bp. 2019). Nagy Ilona azonban soha nem hivatkozta a három hiányolt szerző közül Nicolae Roddyt, így a mellékelt lektori vélemény szerzője olyat várna el tőlem, amire még a szláv apokrifek nagy hazai szakértőjénél sem találunk példát.

⁴³ Ld. pl. Michael Tomasello: *Universal Grammar is Dead*. 470. („Az univerzális grammatika halott.” – M. A.) A következő tanulmányhoz fűzött ’Open Peer Commentary’: Nicholas Evans, Stephen C. Levinson: *The Myth of Language Universals: Language Diversity and Its Importance for Cognitive Science*. Behavioral and Brain Sciences 32. 2009. 429–492; Tim Ingold: *Comment*. 541. Francisco J. Gil-White: *Are Ethnic Groups Biological “Species” to the Human Brain?* Current Anthropology 42(4). 2001. 543–556; stb.

lenne (ISSN: [print] 2159-5526; [online] 2159-5534), bár az sem befolyásolná a minőségét, ha valóban az lenne, hiszen számos kimagasló tudományos színvonalú online folyóiratot ismerünk.⁴⁴ A fenti folyóiratban megjelent tanulmányomban nem érveltem „a földteremtés mítoszok finnugor népeknél való előfordulásának török eredete mellett”,⁴⁵ ahogyan ezt ő tévesen állítja.⁴⁶ Egészen pontosan így írtam:

„Csak a 20. század eleji kutatások igazolták, hogy a dél-szibériai „finnugor” népek a világtéremtési mítoszaik legdominánsabb motívumait különböző török népektől és az oroszoktól kölcsönözték az elmúlt évszázadok során”.⁴⁷

Az AED-ben megjelent tanulmányom még véletlenül sem „esetleges szlovák kapcsolatokkal” foglalkozik, hanem egy szlovák eredetmonda kutatástörténetével, valamint „a hegyek teremtése” narratív motívum nemzetközi elterjedtségével; Pócs azt állítja, hogy én újra besorolom „öt [ti. Nagy Ilonát] a nem létezett uráli közösség, illetve mitológia prekoncepcióját magukévá tevő kutatók táborába”. Sajnálattal kell közölnöm, hogy a Pócs Éva által említett tanulmányomban egyetlen egyszer sem írom le az általa használt kifejezéseket, de még a szinonimáikat sem – egyáltalán nem foglalkozom azzal a témával, amelyet Pócs állít.

Örömmel olvastam viszont, hogy Pócs Éva jelen volt, amikor Nagy Ilona olvasta és kijegyzetelte Dähnhardt négykötetes *Natursagen* című művét⁴⁸ – hiszen hogyan máshogy tudna emellett tanúskodni. Ezzel tehát Pócs Éva közvetve igazolta, hogy Nagy Ilona hosszú pályafutása során nem hanyagságból⁴⁹ mellőzte az MNK 770. II. 4. katalógusszámot kapó magyar eredetmonda és Oskar Dähnhardt arra vonatkozó kutatói véleményének a tárgyalását, hanem koncepciózusan: mert az – úgy tűnik – nem felelt meg kutatói prekoncepciójának.

Pócs újabb zárójeles megjegyzésében helyesen alkalmazza az „utal” kifejezést: Nagy Ilona rendszerint tanulmányonként egyszer homályosan „utal” egyes törökségi (és nem „török”, ahogy Pócs tévesen állítja) és/vagy mongol változatokra (gyakran hivatkozás nélkül, így nem lehet az adatoknak utánanézni), de soha nem elemzi motívumonként, soha nem fordítja le, és soha nem

⁴⁴ *Royal Society Open Science; Open Research Europe; PLoS ONE, Interface Focus, Frontiers in Psychology, Trends in Cognitive Sciences, Cognitive Science: A Multidisciplinary Journal* és még nagyon sok további.

⁴⁵ Ahogy fentebb láttuk, Vargyas Lajos és nyomán Bosnyák Sándor érvelt emellett.

⁴⁶ Ld. Mátéffy Attila: *i. m.* 2014. 425.

⁴⁷ Angolból fordította: M. A. „Only the researches in the beginning of the twentieth century have proved, that South-Siberian “Finno-Ugric” peoples had borrowed the most dominant motifs of their world creation myths from different Turkic peoples (Bashkir, Tatar, and Altai Turkic) and Russians over the past centuries (vide: Kustaa Fredrik Karjalainen: *Die Religion der Jugra-Völker*, 1922; Nagy 2006: 63; Vargyas 1977: 102-103).” (Mátéffy Attila: *i. m.* 2014. 425)

⁴⁸ Ennek főszerzője pótlásokkal együtt (forrásjegyzék és regiszter nélkül) egyenként 357, 302, 528, 306 oldal (összesen 1493).

⁴⁹ Ugyanakkor Nagy Ilona szakmai pályafutása során számos alkalommal volt nem kellőképpen alapos. Kihagyta például a sűn aetiológiai szerepét tárgyaló cikkéből (2017) – amelyet a Vargyas Gábor által mellékelte lektori bírálat említett meg – egy sor egyéb fontos szakirodalmi tétel mellett Róheim Géza 1913-as *Zwei Gruppen von Igelsagen* (‘A sűnmondák két csoportja;’ *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 23. 407–414) című tanulmányát, amelyben pedig Dähnhardt *Natursagen* c. négykötetes művének a Nagy Ilona által szintén kihagyott III. kötetéből is említ ész (1910. 8, 489), Mészáros Gyula közléséből származó csuvas (1909. 63–64) és kéziratban maradt kazanyi tatár (Róheim 1913. 409), míg Jeremiah Curtin közléséből burját (1909. 45, 123, 228–229), Pojarkovéból pedig kirgiz (1891. 39) etiológiai mondákat; ugyanígy kihagyta munkájából Rudolf Goerge *Igel* (‘sűn’) szócikkét (*EM*, 7. 32–37 [hasáb]), amelyben pedig tárgyalja az etiológiai mondákat is.

hasonlítja össze más változatokkal: vagyis soha nem dolgozza fel szakszerűen ezeket az adatokat. Nagy Ilona forrásmegjelölés nélkül „utal” egy burját változatra,⁵⁰ emleget „uraltáji” (sic) és „török-tatár népeket” (sic)! Ezek nem adatok, hanem téves vagy évtizedek óta elavult, tehát szakmaiatlan kifejezések öncélú egymás után rakosgatása. Pócs megállapítja, hogy „[t]anulmányának nem lehetett célja az összes eddig regisztrált változat felsorolása, esetleg újra közlése”. Nagy Ilona is így gondolhatta, ezért aztán csak egy manysi (vogul) és Strausz nyomán egy bolgár változatot közölt újra,⁵¹ majd közli az angol nyelvű absztraktjában, hogy a Bosnyák gyűjtötte és közölte három változat „valóban szembeötlő hasonlóságokat” mutat a vogul mondával.⁵² Ebben a rövid absztraktban háromszor (!) említi a manysikat (vogulokat), egyszer a „finnugor népeket”, de semmilyen török, mongol, tunguz népről nem tesz említést. Nem gondolom, hogy ez az eljárás megfelelné az adekvát adatfeldolgozás általánosan elfogadott követelményeinek.

Pócs Éva önkényesen értelmezi azt is, amit Peuckertről és a német babonaszótárról írtam. Azt is írja, továbbra is tévesen, hogy Nagy Ilona „a hegyek keletkezésének szlovák mondájával nem foglalkozott, nem tekintette a magyar mondák szempontjából említésre méltónak”, pedig Nagy Ilona 2004-es cikkében és annak 2006-os angol fordításában olyannyira foglalkozott a szlovák mondával, hogy az eredeti forrás megjelölése nélkül és az eredeti nyelv helyett németből még magyarra és angolra is lefordította azt. A magyar párhuzamok kérdését már említettem fentebb.

Pócs Éva hozzászólása utolsó fél oldalán (!) kezd bele a jelen vita tárgyához tartozó tanulmányom véleményezésébe, amelyről azonban csak „néhány szót” szól, mert – saját állítása szerint – itt sem tud újat mondani.

Négyyszer említi a vitastílusomat – s teszi ezt igen vitatható módon. Miközben helyteleníti, hogy én Nagy Ilonát nevezem meg a szóban forgó kutatók közül a leginkább bizonytalankodónak, szó nélkül elmegy amellett, hogy az egész szakasz abból az okból született, hogy Nagy Ilona egy komplett kutatói generációt (köztük a Pócs Éva által eszményített Peuckertert) vádolja bizonytalankodással. Tehát, ha Nagy Ilona nevez másokat – ráadásul bántóan felületes ismeretek alapján – bizonytalankodóknak, az stílusos, de ha én teszem azt érvek és adatok alapján, az megengedhetetlen. Ez kettős mérce.

Összegzés

Nagy Ilona, Pócs Éva és Vargyas Gábor mint a rendszerváltást közvetlenül megelőző és az azt követő évtizedek magyar néprajztudományának három fő reprezentánsa jelentkezett be erre a vitára önként, s megköszönhetjük nekik, hogy ilyen szemléletesen mutatták be elveiket, gondolataikat, motivációikat, mert azok sok tekintetben hűen jellemzik a diszciplína jelen állapotát.

⁵⁰ Nagy Ilona Kálmány Lajos egy lábjegyzetére utal, de nem írja, honnan vette Kálmány a burjátok említését. Ezt ugyan egy negyedszázaddal később pótolja, de Kálmány hiányos forrásmegjelölése nyomán még 2004-es tanulmányában is rosszul írja a folyóirat nevét (*Ausland* a helyes *Das Ausland* helyett), és ez idáig sem nézett utána, hogy ki az eredeti közlemény szerzője, s még itt sem dolgozta fel a mondát. A Nagy Ilona közléseiből fél évszázada hiányzó bibliográfiai adatok a következők: Adolf Bastian: *Ein Besuch bei burätischen Schamanen*. Das Ausland. Ueberschau der neuesten Forschungen aus dem Gebiete der Natur-, Erd- und Völkerkunde. 39. Jg. Nr. 23. 1866. 529–535.

⁵¹ Vagyis Nagy Ilonának már a tárgyat érintő legelső, 1977-es közlésében tetten érhető a manysi (vogul) és a bogumil változatok irányában mutatott részrehajlása.

⁵² Angolból fordította: M. A.

A szóban forgó tanulmányom szakmai vitájához keveset tettek hozzá. Magyar Zoltánnak viszont köszönöm a vitához való magas színvonalú hozzájárulását, amelyből minden lelkiismeretes kutató sokat tanulhat. Sajnálom, hogy e helyütt nem volt alkalmam érdemben reagálni az abban leírtakra; ezt megteszem majd a duális teremtésmondákat tárgyaló jövőbeli tanulmányaimban.